

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію **Селігея Пилипа Олександровича «Український науковий текст: проблеми комунікативної повноцінності та стильової досконалості»**, представлену на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова – Київ, 2016. – 427 с. машинопису

Утвердження української мови в статусі державної сприяло її повноцінному функціонуванню й розвитку у сфері науки. Водночас швидке зростання кількості українськомовних публікацій в різних галузях наукового знання винесло на порядок дня необхідність аналізу наукової мови, її унормування й вдосконалення. Саме цій нагальній потребі відповідає дисертаційна праця П. О. Селігея.

Новизна й оригінальність рецензованого дослідження полягає в тому, що його автор приділив однакову увагу як науковому стилю, так і явищу його імітації. Поширеність псевдонаукових праць у різних галузях нашої науки набуло системного характеру, що зумовило представлений у роботі аналіз їх як цілісного комунікативного явища. Керуючись вихідним положенням про те, що «у стилістиці визначити норму або уточнити її межі допомагає аналіз відхилень» (с. 63), дисертант спочатку провів системне дослідження дефектних текстів, після чого перейшов до розгляду досконалих за дотриманими стильовими нормами й комунікативними якостями наукових текстів. Джерело дослідження становить масив текстів з різних наукових галузей від середини ХХ до початку ХХІ століть.

Для опису псевдонаукового стилю дисертант вводить термін «науковий жаргон», визначаючи його як «спотворену форму наукового мислення, що надає неістотним або неновим науковим ідеям видимість

важливості й новизни» (с. 24). У виборі терміна *науковий жаргон* П. О. Селігей спирається на традицію позначення псевдонаукових текстів в інших мовах, зокрема західноєвропейських. Ще ґрунтовніше факт визначення досліджуваного явища саме таким терміном висвітлено у підсумках третього розділу, де подано детальний аналіз ознак наукового жаргону, причин його появи та оцінки. Можна погодитися з автором роботи щодо доцільності запровадження такого терміна, оскільки він органічно поєднує два значення слова *жаргон* – «мовлення певної професійної групи» і «незрозуміле мовлення, що спотворює узвичаєні норми» (с. 203).

Продовжуючи й розвиваючи ідеї, викладені у його попередній праці «Мовна свідомість: Структура, типологія, виховання» (2012), П. О. Селігей обстоює необхідність нормативного підходу дослідників до опису мовних явищ. Головною настановою його дисертаційної праці, яка визначила її мету, завдання й зміст, є сприйняття мови не лише як об'єкта вивчення, але й як суспільної цінності. Першочергове завдання лінгвістики учений вбачає в обороні мови від шкідливих впливів і деструктивних явищ, подібно до того, як біолог і еколог є захисниками природи (с. 55).

Такий підхід набуває особливої актуальності в середовищі українських мовознавців, оскільки об'єкт їхніх досліджень нині перебуває під загрозою розкладового впливу багатьох чинників – і успадкованих з колоніального минулого, і спричинених сучасними процесами глобалізації.

Зазначена настанова на виявлення й систематизацію деструктивних явищ у царині функціонування української наукової мови та на дослідження зразкових текстів як орієнтирів у

вдосконаленні термінологічних і стилістичних норм наукової мови значною мірою зумовили успішність дисертаційного дослідження та вагомість його результатів.

Другий розділ роботи присвячено недостатньо вивченим в українському мовознавстві теоретичним проблемам визначення стильової норми та відхилень від неї. Дисертант пропонує визначити стильову помилку як порушення стильової норми і подає власну класифікацію стильових помилок (с. 66–67).

У цьому ж розділі П. О. Селігей звертається до ще однієї категорії стилістики – комунікативних якостей мовлення. Складність дослідження цієї категорії засвідчує наведений у дисертації різнобій у її оцінках і класифікації, найдетальніша з яких належить Л. В. Струганець. Зробивши загальний огляд спроб систематизації зазначеної стилістичної категорії, дисертант і в цій частині дослідження пропонує власну класифікацію комунікативних якостей наукового тексту, враховуючи два параметри – обов'язковість та/або інтенсивність вияву комунікативних якостей у мовленні і віднесеність їх до одного із складників процесу передачі повідомлення (с. 70–71).

У третьому розділі висвітлено основні риси наукового жаргону. До них, згідно з дослідженням, належать засилля чужомовних запозичень, творення зайвих термінів, надмірна іменниковість, штучна ускладненість, багатослів'я та марнослов'я, зловживання задовгими реченнями.

Кожну з розглядуваних вад проілюстровано відповідними прикладами з наукових публікацій і супроводжено коментарем щодо їхнього негативного впливу на загальний стан культури наукового мовлення. Так, надмір запозичень з інших мов у термінології, відмова

від пошуку питомих ресурсів термінотворення означає відмову від засобів, здатних краще, дохідливіше передати суть означуваного поняття. Ставши пасивним споживачем чужих термінів, наголошує П. О. Селігей, наша наукова мова пориває з попереднім досвідом формування й розвитку загальнонаціональної мови (с. 105).

Розглядаючи таке поширене явище псевдонаукових текстів, як багатослів'я, дисертант пропонує оригінальний його розподіл на кількаслів'я, навколослів'я, зайвослів'я, словоповтори (с. 131–132). Окрему увагу приділено й марнослов'ю – «велемовному, розволіклому викладу незначного або загальновідомого змісту» (с. 146).

Подібна деталізація супроводжує й аналіз причин появи наукового жаргону та його оцінки.

На підставі аналізу зазначених вад у публікаціях різних авторів П. О. Селігей переконливо доводить, що вони не є випадковими, а належать до системного явища. У зв'язку з цим дослідник вводить емоційне, але вочевидь виправдане стосовно певної частини наукової продукції поняття «стилевбивство», що його кваліфікує як «тривале спотворення певного функціонального стилю, яке спричиняється до його занапащення» (с. 201).

У четвертому розділі на основі вивчення зразкових наукових текстів продемонстровано розвиненість і досконалість української наукової мови, якій, за словами дисертанта, «підвладні будь-які, навіть несподівані й вигадливі піруети дослідницької думки» (с. 270).

Новим у підході до аналізу виражальних засобів наукового тексту в рецензованому дослідженні є наголос на потребі комунікативної дієвості наукових текстів, необхідності враховувати інтереси й запити читацької аудиторії та здатності впливати на читача. Це ще один аспект

дослідження, що засвідчує його новаторський характер, оскільки питання засобів впливу наукового тексту на читача, заохочення його до співдумання в українській стилістиці досі лишалось недостатньо вивченим.

Саме в такому ключі автор дисертації розглядає риси стилістично досконалих текстів, з яких головними вважає ясність, стислість і композиційну довершеність.

Багато уваги приділено в четвертому розділі правилам композиційної побудови наукового тексту. Великий масив досліджених творів дав змогу дослідникові зробити узагальнений висновок про переважання у стилістично досконалих текстах комбінованого викладу, в якому представлено різні варіанти поєднання дедукції, індукції й традукції (с. 293).

На прикладах із зразково побудованих творів розглянуто правила структурування тексту, до яких належать обов'язковість ідейного стрижня, гармонійне співвідношення головного і другорядного, чітке виділення мікротем.

До інших виражальних можливостей текстотворення П. О. Селігей відносить засоби відображення авторської індивідуальності, розмовність, експресивність, простоту й дохідливість.

Слід зауважити, що деякі із зазначених вимог належать до дискусійних. Це стосується, зокрема, такої ознаки наукового тексту, як простота і дохідливість. В цій частині розділу дисертант полемізує з прибічниками протилежного погляду, які твердять, що новаторські пошуки, ґрунтовні докази завжди потребують складніших мовних форм. На противагу твердженню Л. А. Булаховського про те, що часом довгу й важку для зрозуміння фразу неможливо заступити коротшою,

дисертант висловлює думку, що складний і заплутаний виклад засвідчує якраз недодуманість у розв'язанні проблеми.

До чинників, що поменшують дохідливість тексту, П. О. Селігей відносить надто абстрактний, відсторонений виклад, зазначаючи, що застосування конкретних, наочно-образних форм часом значно ефективніше впливають на сприйняття наукового тексту. На підтвердження цієї тези дисертант наводить досить моторошну картину з праці Д. К. Заболотного, що ілюструє роль літаючих комах у поширенні чумної пневмонії (с. 345). Проте наведена ілюстрація не належить до вдалих, оскільки вона стосується медичної сфери, яка надається до візуального словесного відтворення перебігу хвороби, тоді як описати в наочно-образній формі, наприклад, граматичну категорію значно складніше, якщо взагалі можливо. Очевидно, у питанні співвідношення конкретних і абстрактних засобів текстотворення слід дотримуватися золотієї середини, на чому далі й наголошує дисертант.

Надійність проведеного в дисертації аналізу текстів різної наукової вартості й переконливість висновків не в останню чергу забезпечив високий рівень ерудованості автора роботи, обізнаності у різних сферах науки й мистецтва. Дисертант вільно оперує даними не лише лінгвістичних учень, а й доречно залученими фактами з філософії, художньої літератури, психології творчості, різних видів мистецтва, історії, культурології, логіки.

Цікавим є, наприклад, спостереження про зв'язок наукової творчості з красним письменством, що проявився в діяльності ряду авторів (с. 321). Розглядаючи мовні засоби, які використовують талановиті науковці для композиційної побудови тексту, зокрема для

увиразнення ключових елементів думки, П. О. Селігей наводить цікаве порівняння з композиційними прийомами, властивими образотворчому мистецтву і драматургії.

Подібні порівняння й аналогії переважно влучні й переконливі. Проте деякі з них можна віднести до сумнівних. Це стосується, на нашу думку, трактування появи таких рис наукового жаргону, як неясність і затемненість змісту, впливом літературних практик модернізму і постмодернізму. Наведена на підтвердження цієї тези єдина ілюстрація з культурологічної праці засвідчує не так вплив постмодернізму, як звичайне зловживання чужомовною термінологією та відсутність логічного мислення.

Як відомо, специфікою постмодерних текстів є словесна гра і стильове змішування. Вони можуть включати елементи імітації або пародіювання наукового стилю, як це бачимо у «Польових дослідженнях з українського сексу» О. Забужко або в «Лексиконі інтимних міст» Ю. Андруховича. Проте зворотній вплив постмодерної літературної творчості на науковий стиль навряд чи можливий. Науковий текст має свої досить чіткі канони, які не допускають стильової міксації. Цього канону дотримуються й творці наукового жаргону, а псевдонауковість відповідних текстів визначає передусім порожнеча змістової наповненості.

Продуктивніше було б виявити серед причин появи в нашій науці значного масиву текстів, неповноцінних у змістовому й мовному плані, вплив тоталітарних практик текстотворення.

Робота містить окремі зауваження щодо наслідків тоталітаризму в царині мововжитку й мовомислення. Наприклад, в описі марнослів'я як ознаки наукового жаргону наведено думку Ю. С. Степанова про

словесну порожнечу праць радянських філософів (с. 150), а в підрозділі третього розділу, присвяченому особливості наукового жаргону, яку дисертант називає «гіпертрофією логосфери», наведено цікаве спостереження І. П. Павлова про втрату радянськими людьми внаслідок пережиття жахів більшовизму здатності реалістично сприймати дійсність й натомість гостріше сприйняття мовлення (с. 181). У четвертому розділі згадано про негативний вплив радянської новомови на публіцистичний і офіційно-діловий стилі (с. 214).

Водночас зазначена тема потребувала б дещо ширшого висвітлення. Так, безсумнівний вплив тоталітарної мови слід вбачати в такій рисі наукового жаргону, як надмірне вживання іменників. Саме в радянській новомові ця риса набула гіпертрофованого вияву.

Швейцарський лінгвіст Патрік Серіо, проаналізувавши радянський політичний дискурс на прикладі промов М. С. Хрущова і Л. І. Брежнєва, відніс надмірну номіналізацію до найхарактерніших його особливостей. Семантичним результатом використання численних номінацій, що заміняють особові форми дієслів похідними від них іменниками на *-анние, -енние, -ація* і под., є зникнення суб'єкта, агента того, про що йде мова. А зникнення суб'єкта уможлиблює подальші, уже суто ідеологічні, маніпуляції з найменованими сутностями.

Таким чином, нагромадження у псевдонаукових текстах іменників, особливо віддієслівних утворень на *-ння*, пов'язане з радянською практикою продукування текстів з нульовим змістом.

З дрібніших зауважень можна зазначити не зовсім точне трактування терміна «сленг» у значенні «віковий соціолект, насичений просторічною, неформальною лексикою (шкільний, підлітковий, молодіжний сленг)» (с. 202). Останніми роками в соціолінгвістиці

спостерігається тенденція до вживання терміна «сленг» на позначення жаргонізованого розмовного мовлення з ширшою соціальною базою, тоді як специфічний тип молодіжного мовлення кваліфікують як жаргон.

Підсумовуючи зазначимо, що дисертаційна праця П. О. Селігея має непересічне значення для вдосконалення й подальшого розвитку наукового стилю української мови. Слід сказати, що й мова, якою вона написана, може бути взірцем досконалого наукового тексту, що унаочнює ті риси виразності й високої комунікативної якості, що їх обстоює дисертант. Хочеться навести для ілюстрації деякі вжиті в тексті особливо виразні вислови афористичного характеру: «...мета науки саме й полягає в тому, щоб неясне зробити ясним, складне – простим, розрізнене – пов'язаним, безладне – доладним, хаотичне – систематичним» (с. 262); «Стислість – обличчя наукового стилю» (с. 272); «Хто багато доводить – той нічого не доводить» (с. 274); «Компілятори та епігони не мають власних думок – не мають і власної манери письма» (с. 318).

У дисертації вперше в українському мовознавстві здійснено системний аналіз відхилень від правил наукової мови, що дало авторові можливість уточнити її норми, визначити основні риси, які повинен мати науковий текст, чіткіше висвітлити засоби виразності наукового твору, що сприяють його відповідності інтересам і запитам тих наукових кіл, яким він призначений.

Сформульовані в роботі практичні рекомендації авторам і редакторам наукових текстів сприятимуть підвищенню культури наукового мовлення. Заслуговує на увагу пропозиція дослідника

запровадити у вищих навчальних закладах курс «українське наукове мовлення».

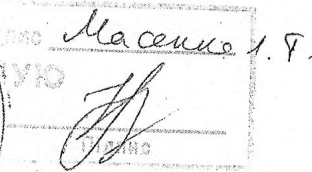
Робота отримала належну апробацію. Автореферат дисертації і публікації (монографія, брошура, 29 статей, серед яких 19 надруковано у фахових наукових виданнях України, 4 – у закордонних наукових виданнях і 6 – в інших наукових виданнях) повністю відбивають зміст роботи.

Вважаємо дисертаційну роботу П. О. Селігея «Український науковий текст: проблеми комунікативної повноцінності та стильової досконалості» видатним здобутком українського мовознавства. Її автор, безперечно, заслуговує присудження йому наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності «10.02.01 – українська мова».

Офіційний опонент –

доктор філологічних наук
професор кафедри української мови
Національного університету
«Кієво-Могилянська академія»

Л. Т. Масенко

Згідно надіслано до секретаря 10.02.2017 р.

Генеральний секретар

В.І. Дімак